

Amila Kasumović i Sandra Biletić, *Dekodiranje arhiva: Strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878-1879)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet i Arhiv Bosne i Hercegovine, 2024.

Da knjige imaju svoju sudbinu (*habent sua fata libelli*), stara je maksima koja se danas bez oklijevanja može pripisati i ustanovama koje čuvaju knjige (biblioteke), a jednako tako i arhivima, koji su također svojevrsni čuvari pamćenja. Digitalno doba nije ih učinilo suvišnima, ali je njihov prvotni koncept doživio preinake ili, točnije rečeno, proširenje značenja. Virtualnost je centralni pojam koji karakterizira te značenjske pomake. U smislu tih promjena i definicije arhiva, kakve su ponudili, između ostalih, Michel Foucault i Jacques Derrida (taj zadnji usluge arhiva nije nikada koristio!), i pored svih lucidnih zapažanja odraz su svojega vremena i teorijskoga diskursa svoje sredine. Oni će takvima i ostati, ali neće nipošto završiti u intelektualnoj ropotarnici; na njih će se i dalje pozivati, premda ne mogu više imati onu “snagu” kojom su prvotno raspolagali.

Biblioteke, pa prema tomu i arhivi, doživjeli su kroz Internet demokraciju neslučenih razmjera jer i jedni i drugi, zahvaljujući digitalnoj tehnologiji, omogućuju građanima ne samo da im te ustanove budu lakše dostupne, nego da i oni sami mogu stvarati svoje vlastite biblioteke i arhive i istovremeno ih nuditi za korištenje bez granica.

Autorice Kasumović i Biletić u uvodnom dijelu svoje studije opširno informiraju o fenomenu arhiva, koji su prvotno bili rezidencije arhona (*arkheion*), dakle onih koji su u svojim rukama imali moć gospodarenja, ali ne samo nad podanicima za svojega vremena; oni su u svojim “arhivima” čuvali one dokumente koje su sami smatrali reprezentativnim, a istovremeno imali i ekskluzivno pravo njihova tumačenja (str. 39). U tom kontekstu s većim razumijevanjem čitaju se posebno izlaganja autoricâ o habsburškoj arhivskoj ostavštini, koje one bez zadržke deklariraju kao “kolonijalni arhiv” (str. 20) i time se priklanjaju mišljenju onih autora koji habsburški tretman Bosne i Hercegovine smatraju kolonijalnim (33 ss.).

O perspektivama i mogućnostima čitanja te “kolonijalne” ostavštine autorice demonstriraju na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, koju je austro-ugarska administracija osnovala kao instituciju koja bi trebala biti privremeno rješenje i premostiti vakuum u upravnoj i sudskoj praksi neposredno nakon okupacije. Zaposjednuće Bosne i Hercegovine u vojnom pogledu polučilo je na koncu željeni rezultat, ali je organizacija civilne uprave bila i još dugo ostala neriješen i teško rješiv problem.

Komisija i njezino djelovanje kao arhivski uzorak vrlo su ograničeni, ali tim upečatljiviji jer su autoricama omogućili da minuciozno razrade organizaciju i praktično funkcioniranje te ustanove. Komisija je postojala samo vrlo kratko

vrijeme, tako da se u njezinu djelovanju kao u fokusu može sagledati (ne)snažnje nove vlasti i prioritete koje je ona na listu agenda postavila.

Međutim, treba podsjetiti da se već i prije nje, točnije već prvih dana nakon ulaska austro-ugarske vojske u Sarajevo, počelo s organizacijom poslova na različitim razinama, prije svega o brizi za smještaj i opskrbu vojnika, zatim o telegrafskoj i poštanskoj službi, o predaji oružja te o lokalnoj vlasti i činovništvu jer su mnoga mjesta zbog bijega osoblja ostala nezbrinuta. U tu svrhu već je 21. kolovoza, nakon poklonstvene deputacije kod glavnoga vojnoga zapovjednika Filipovića, deputatima dan nalog da iz svoje sredine izaberu najprikladnije osobe za gradsko vijeće, i to u proporcionalnom omjeru konfesionalne zastupljenosti: 3 katolika, 3 Židova, 6 pravoslavnih i 6 muslimana, dakle ukupno 18 osoba. Vijeće je trebalo u roku od dva, najkasnije tri dana preuzeti upravne službe. I ne čekajući na nastup Vijeća, mjesna vojna komanda pobrinula se da se reguliraju cijene prehrambenih proizvoda koje su se zbog kaotičnoga stanja otele svakoj kontroli, da se osvijetle gradske ulice i dr.

Međutim, Vijeće je moglo biti samo provizorno rješenje. Nominirane osobe bile su bez sumnje uglednici s odgovarajućim autoritetom, ali ne i dorasle namijenjenoj im zadaći posebno u tako teškom vremenu. Komisija za poslove Bosne i Hercegovine naprotiv bila je profesionalno ustrojena, na višoj administrativnoj razini i s preciznijim nadležstvima, premda ni ona nije bila ustanova dugoga trajanja.

Specifičnost situacije u kojoj je osnovana Komisija leži i u činjenici da je Bosna i Hercegovina bila osmanska provincija sa svojim institucijama koje se barem načelno nisu mogle zaobići. Međutim, njih se sve više i više upravo zapostavljalo ili čak ignoriralo. Na jednoj sjednici Komisije raspravljalo se o procjeni postojećega osmanskoga zakonodavstva u pitanju agrarnih prilika u Bosni i Hercegovini, ali bez glasa onih kojih se to ticalo. Drugom prilikom razmatrano je pitanje imenovanja političkih dužnosnika, slanja austrijskih i hrvatskih službenika u Bosnu i Hercegovinu te mogućnosti korištenja zatečenih osmanskih činovnika, ali se u diskusiji ispostavilo "da bi, nakon organizacije nove uprave, njihova uloga bila poprilično beskorisna i ograničena" (str. 137). Pritužbe protiv bosanske administracije koje su se odnosile na ranije ugovore s osmanskom vladom odbačene su s obrazloženjem da za novu vlast ti ugovori nisu obvezujući (str. 147).

Od mnoštva pitanja kojima se bavila Komisija za poslove Bosne i Hercegovine autorice su odabrale tri kompleksa djelovanja da pokažu kako je ona u praksi funkcionirala i s kakvim poteškoćama je bila suočena.

1. Pitanje bosanskohercegovačkih izbjeglica postavilo se kao neodgodivo pitanje kako za austrougarsku vlast koja se tek ustrojavala tako i za zemlje koje su primile te izbjeglice: Crna Gora, Dalmacija, Hrvatska i Slavonija. Doduše, taj se problem nije pojavio tek nakon okupacije. Repatriacijom izbjeglica bavio se

ministar Andrassy već od proljeća 1878. godine. Njihov broj nije moguće točno ustanoviti. U literaturi se navode sasvim različite neprovjerene cifre, a Komisija je polazila od broja 102.000. Jedan socijalni i politički fenomen, dakle, sveden je na trezvenu brojku, koja, i kada bi bila sasvim pouzdana, za korisnike arhiva ne može ni izbliza biti zadovoljavajuća. Ona jedan kompleksan društveni problem zbija u statističku rubriku. Komisiji za poslove Bosne i Hercegovine, čini se, više je stalo do toga “da se kod potencijalnog čitatelja želi izazvati osjećaj divljenja prema monarhijskoj birokratskoj mašineriji, uspostavljenom redu i disciplini” (str. 268) i da repatrijacija nađe pozitivan odjek kod međunarodnih diplomatskih krugova. Autorice lapidarno zaključuju: “U takvom sustavu nema mjesta za običnog čovjeka” (str. 269).

Kod izbjeglica riječ je bila o vrlo heterogenim skupinama i za istraživače socijalne povijesti bilo bi nužno znati u čemu se sastojala upravo ta heterogenost, ali arhiv “šuti”. Pretpostaviti je da su izbjeglice bile najvećim dijelom kršćani, i njihovo regionalno podrijetlo može se uglavnom ustanoviti, ali više od toga ne, ne barem sudeći po aktima Komisije. Iz drugih izvora saznaje se da je među izbjeglicama bilo ne samo seljačkoga stanovništva, nego također svećenika i učitelja koje je ban Ivan Mažuranić svrstao u posebnu izbjegličku kategoriju. O nizu drugih problema koje je akcija repatrijacije sa sobom donijela u spisima nema govora.

Spomenimo usput da se pitanje izbjeglica (u Crnu Goru) postavilo i nakon hercegovačkoga ustanka 1882. godine. Premda je ono, u usporedbi s onim kojim se imala baviti Komisija, bilo znatno jednostavnije, ipak se pokazalo da nije bilo lako rješivo. Ustanak je buknuo u siječnju, a već je u travnju 1882. Zemaljska vlada objavila da je ustanak ugušen. Tek točno nakon godinu dana to je pitanje moglo biti stavljeno *ad acta*. Sporomu rješenju pitanja pridonio je i sâm Benjamin Kállay kao upravitelj Bosne i Hercegovine svojom skepsom prema držanju crnogorskih vlasti i kneza Nikole.

2. Drugi kompleks iz djelovanja Komisije za poslove Bosne i Hercegovine koji su autorice egzemplarno prikazale beogradski su trgovci braća Krsmanović, koji su u skladu s odredbama osmanskih vlasti od kraja 1860-ih godina uvezili rumunjsku sol u Bosnu. Tako su poslovali i u godini okupacije Bosne i Hercegovine, ali sâm čin okupacije stavio ih je pred nepremostive teškoće. Transport soli u količini dviju teglenica (što je za današnjeg čitatelja ili korisnika arhiva apstraktna veličina!) bio je na putu za Bosnu, ali je bio zaustavljen i usidren kod Brčkoga jer je navodno bila riječ o uvozu koji da se protivi propisima Monarhije. *Nota bene!* Sve se to odvijalo u mjesecu srpnju 1878., kada čin okupacije ni izbliza još nije bio gotov, ali novi carinski propisi već su bili na snazi!

Taj detalj govori rječito o gore već spomenutom kolonijalnom karakteru okupacije, koja je, slijedeći interese Monarhije, ignorirala status Osmanskoga Carstva i njegove ingerencije na području koje je još uvijek bilo pod njegovim

suverenitetom. U slučaju braće Krsmanović svjesno se ignoriralo osmanske propise i ugovore kao nepostojeće, premda nikada nisu izričito stavljeni izvan snage. U pozadini takvoga postupka bila je činjenica da je Ugarska kreditna banka uvozila sol u Bosnu od 1873. i da su joj braća Krsmanovići bili konkurenti. Sada se smatrao pogodan trenutak da se konkurencija potisne i omogući isključivi uvoz austrougarske soli u Bosnu i Hercegovinu. Iz spisa Komisije za poslove Bosne i Hercegovine prepoznaju se tek birokratske pojedinosti te strategije, o njezinoj pozadini i ovdje arhiv “šuti”.

3. Treći kompleks koji su autorice stavile u središte svojega čitanja arhivskoga gradiva pitanje je osoblja koje se natjecalo za prijem u različite službe u Bosni i Hercegovini. Konkretno, riječ je o više od 150 molbi koje su pojedinci upućivali na različite adrese pokazujući interes za zaposlenje ili namještenje u upravnom ili drugom sektoru okupirane zemlje. Spisi Komisije za poslove Bosne i Hercegovine dopuštaju da se natjecatelje na osnovu njihovih molbi kategorizira i ustanovi iz kojih regija potječu, koja je njihova starosna dob, bračni i obiteljski status, poznavanje jezika te pozicija za koju se natječu. Za istraživače ta kategorija u arhivskim dokumentima već je znatno povoljnija od one izbjeglica koji tvore upravo teško definiranu masu. Među upućenim molbama za dodjeljivanje namještenja u Bosni nalazi se i jedna izvjesnoga Franza Kabina od 11. kolovoza, što će reći da su aspiracije za zaposlenje u Bosni postojale i prije službenoga završetka okupacije.

Prednost studije *Dekodiranje arhiva* u tom je da je ona kombinacija dokumentacije, teorijskoga promišljanja arhivâ i praktične demonstracije kako se arhivi “dekodiraju”, to jest “čitaju”. Autorice su svjesno iz obilja njima pristupačnoga arhivskog materijala izabrale samo segmente, što im je omogućilo da koncentrirano prikažu kako je funkcionirala jedna državna *ad hoc* instalirana institucija, čime se sve bavila, koje su bile njezine kompetencije i kakve je rezultate polučila u vrlo kratkom vremenu svojega postojanja. Korišteni arhivski materijal potječe iz fonda Zajedničkoga ministarstva financija, na svu sreću materijal koji nije uništen u požaru izazvanom u demonstracijama u Sarajevu 7. veljače 2014., kada su u nepovrat nestali mnogi dokumenti iz 1878. i 1879. godine.

Kao ilustracija u knjizi donesena su i dva faksimila, od kojih je jedan protokol prve, a drugi posljednje sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine. Vremenski raspon između tih dviju sjednica iznosi samo osam mjeseci, što pokazuje da je to bilo samo *interim* rješenje u organizaciji administrativnih poslova u jednoj iznimnoj situaciji. Mnoge aktivnosti u tim pokušajima bile su nužno provizorijni, ali uza sve to one su, takve kakve su bile, ostavile iza sebe pisana svjedočanstva u obliku 35 protokola sa sjednica Komisije, kojima treba zahvaliti i ovu, na visokom profesionalnom nivou, priređenu knjigu.

Jozo Džambo